

SHARQ VA G'ARB ADABIYOTIDA TARIXIY SHAXSLAR OBRAZI VA ULARNI SHAKLLANTIRUVCHI MOTIVLAR

N.Z.Erkaboyeva¹ 

Mas'ul muallif: Erkaboyeva Nargiza Zafarjon qizi, Davlatobod tumani 33-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi.

e-mail:
nargizaerkaboyeva62@gmail.com

Received: 17 Oktabr 2026

Accepted: 22 Oktabr 2026

Published: 27 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Erkaboyeva, N. Z. SHARQ VA G'ARB ADABIYOTIDA TARIXIY SHAXSLAR OBRAZI VA ULARNI SHAKLLANTIRUVCHI MOTIVLAR / N. Z. Erkaboyeva // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 2. — B. 390–394.

1. Davlatobod tumani 33-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Sharq va G'arb adabiy an'alarida tarixiy shaxs obrazining badiiy talqini hamda ushbu obrazni shakllantiruvchi asosiy motivlar qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Tarixiy shaxsning badiiy obrazga aylanish jarayonida tarixiy fakt, kollektiv xotira, muallif dunyoqarashi, milliy-madaniy qadriyatlar va badiiy tasavvur o'rtasidagi o'zaro munosabat muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda tarixiy shaxs obrazi real tarixiy voqelikning oddiy nusxasi emas, balki muayyan davrning estetik, axloqiy, siyosiy va ijtimoiy qarashlarini aks ettiruvchi murakkab semantik konstrukt siya sifatida talqin qilinadi. Maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma", Gulbadanbegimning "Humoyunnoma" hamda Christopher Marlowening "Edward II" asarlari asosida tarixiy shaxs obrazining ayrim muhim xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, hokimiyat, vatanparvarlik, urush va tinchlik, muhabbat, sadoqat, xiyonat, fidoyilik, adolat, tarixiy xotira va shaxsiy fojia kabi motivlarning tarixiy obrazni shakllantirishdagi funksiyasi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari tarixiy shaxs obrazining turli adabiy an'alarda o'ziga xos shakllarda namoyon bo'lishini, shu bilan birga, hokimiyat, shaxs va davlat munosabati, adolat, sadoqat va tarixiy xotira kabi umumiy muammolarni ifodalashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: tarixiy shaxs, tarixiy obraz, motiv, tarixiy roman, Sharq adabiyoti, G'arb adabiyoti, badiiy tafakkur, tarixiy xotira, narrativ, qiyosiy adabiyotshunoslik.

ОБРАЗЫ ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ В ЛИТЕРАТУРЕ ВОСТОКА И ЗАПАДА И МОТИВЫ, ФОРМИРУЮЩИЕ ИХ

Аннотация. В статье в сравнительно-типологическом аспекте рассматриваются художественные образы исторических личностей и основные мотивы, формирующие их репрезентацию в восточной и западной литературных традициях. Превращение исторической личности в художественный образ определяется взаимодействием исторического факта, коллективной памяти, мировоззрения автора, национально-культурных ценностей и художественного воображения. Историческая личность в литературе рассматривается не как простая копия реально существовавшего человека, а как сложная семантическая конструкция, отражающая эстетические, этические, политические и социальные представления определённой исторической эпохи. На материале произведений Захириддина Мухаммада Бабура «Бабур-наме», Гульбадан-бегим «Хумаюн-наме» и Кристофера Марло «Эдуард II» анализируются отдельные особенности художественной репрезентации исторических личностей. Особое внимание уделяется мотивам власти, патриотизма, войны и мира, любви, верности, предательства, самопожертвования, справедливости, исторической памяти и личной трагедии. Результаты исследования показывают, что художественная интерпретация исторических личностей принимает различные формы в восточной и западной литературных традициях, однако одновременно раскрывает общие проблемы взаимоотношений личности и власти, справедливости, верности и исторической памяти.

Ключевые слова: историческая личность, исторический образ, мотив, исторический роман, восточная литература, западная литература, художественное мышление, историческая память, narrativ, сравнительное литературоведение.

IMAGES OF HISTORICAL FIGURES IN EASTERN AND WESTERN LITERATURE AND THE MOTIFS SHAPING THEIR PORTRAYAL

Abstract. This article examines the literary representation of historical personalities and the major motifs that shape their images in Eastern and Western literary traditions from a comparative and typological perspective. The transformation of a historical personality into a literary image is determined by the interaction of historical fact, collective memory, the author's worldview, national and cultural values, and artistic imagination. A historical figure in literature is therefore regarded not as a simple reproduction of an actual person but as a complex semantic construction reflecting the aesthetic, ethical, political, and social ideas of a particular historical period. The article

examines selected features of historical representation through Zahiriddin Muhammad Babur's Baburnama, Gulbadan Begim's Humayun-nama, and Christopher Marlowe's Edward II. Particular attention is given to such recurring motifs as power, patriotism, war and peace, love, loyalty, betrayal, sacrifice, justice, historical memory, and personal tragedy. The study demonstrates that the representation of historical personalities takes different forms in Eastern and Western literary traditions while addressing a number of shared human concerns, including the relationship between the individual and political power, justice, loyalty, and historical memory.

Keywords: historical personality, historical image, motif, historical novel, Eastern literature, Western literature, artistic thought, historical memory, narrative, comparative literature.

Kirish. Tarix va adabiyot munosabati jahon adabiyotshunosligining murakkab va ko'p qirrali masalalaridan biridir. Tarixiy voqelikning badiiy asarda qayta yaratilishi jarayonida real tarixiy faktlar muallifning estetik qarashlari, individual badiiy tafakkuri va muayyan davrning ijtimoiy-madaniy ehtiyojlari bilan qayta talqin qilinadi. Shu sababli tarixiy shaxsning adabiy obrazini o'rganish faqat uning tarixiy biografiyasini tiklash bilan cheklanmaydi. Bunda tarixiy shaxsning qanday tasvirlangani, uning qaysi fazilatlarini ajratib ko'rsatilgani, qanday motivlar bilan bog'langani va badiiy matnda qanday semantik model hosil qilishi masalalari ham muhim ahamiyatga ega. Tarixiy narrativning o'ziga xos jihatlardan biri shundaki, unda voqea va faktlar muayyan syujet hamda ma'no tizimiga birlashtiriladi. Hayden White tarixiy materialning narrativ shaklda tashkil etilishi va muayyan syujet modeliga keltirilishi tarixiy mazmunning idrok qilinishiga ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi[1]. Shu ma'noda tarixiy shaxs obrazi ham tayyor tarixiy faktning oddiy badiiy nusxasi emas, balki muallif tomonidan tanlangan va muayyan semantik yuklama bilan qayta tashkil etilgan obrazlar tizimining markaziy komponentidir.

Georg Lukács tarixiy roman taraqqiyotini Yevropadagi yirik tarixiy va ijtimoiy o'zgarishlar bilan bog'laydi. Uning konsepsiyasida tarixiy shaxsning individualligi u yashagan davrning ijtimoiy-tarixiy xususiyatlari bilan uzviy aloqada namoyon bo'ladi[2]. Demak, tarixiy personajni uni shakllantirgan tarixiy-madaniy muhitdan ajratib o'rganish uning badiiy funksiyasini to'liq ochib berishga imkon bermaydi. Sharq adabiy an'analari tarixiy shaxslarni tasvirlash tarixnavislik, memuar, biografik va didaktik asarlar bilan chambarchas bog'liq. Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asari tarixiy shaxsning o'z hayoti, zamondoshlari va davri haqida bevosita hikoya qilishi bilan alohida ahamiyatga ega. Gulbadanbegimning "Humayunnoma" asari esa Mug'ullar sulolasi tarixini ayol muallif nuqtayi nazaridan yoritishi bilan qimmatli manbalardan biri hisoblanadi. G'arb adabiyotida tarixiy shaxsning badiiy talqini, ayniqsa, tarixiy roman janrining shakllanishi bilan yangi bosqichga ko'tarildi. Walter Scott tarixiy roman taraqqiyotida muhim o'rin egallab, tarixiy davrni individual qahramon taqdiri orqali badiiy idrok etish imkoniyatlarini kengaytirdi[3]. Shu bilan birga, tarixiy shaxs obrazining siyosiy, axloqiy va psixologik jihatdan talqin qilinishi keyingi adabiy jarayonlarda ham rivojlandi.

Metodologiya. Tarixiy shaxs - muayyan tarixiy davrda real mavjud bo'lgan hamda jamiyat, davlat, madaniyat yoki siyosiy jarayonlarga muayyan darajada ta'sir ko'rsatgan insondir. Tarixiy obraz esa mazkur shaxsning badiiy asarda qayta yaratilgan ko'rinishini anglatadi. Ushbu ikki tushunchani aynanlashtirish metodologik jihatdan to'g'ri emas, chunki badiiy obraz tarixiy shaxs haqidagi mavjud ma'lumotlarni tanlash, qayta tashkil etish va estetik jihatdan qayta kodlash natijasida shakllanadi.

Tarixiy shaxsning badiiy obrazga aylanish jarayonida uchta asosiy qatlamni ajratish mumkin: birinchisi - tarixiy-biografik qatlam; ikkinchisi - muallifning interpretativ qatlami; uchinchi - o'quvchi va madaniy xotira qatlami. Birinchi qatlam tarixiy hujjatlar, solnomalar, xatlar, memuarlar va boshqa manbalar orqali shakllanadi. Ikkinchi qatlam muallifning tarixiy shaxsga munosabati, badiiy maqsadi va estetik pozitsiyasi bilan belgilanadi. Uchinchi qatlam esa asarning keyingi davrlarda qayta o'qilishi va tarixiy shaxs haqidagi tasavvurlarning shakllanish jarayonini anglatadi. Shu nuqtayi nazardan tarixiy obrazni shartli ravishda "tarixiy fakt + badiiy interpretatsiya + madaniy xotira" modeli asosida ko'rib chiqish mumkin.

Hayden White tarixiy narrativda ma'no hosil qilish jarayonida syujetlashtirish, ya'ni emplotment, muhim rol o'ynashini ko'rsatadi[4]. Tarixiy hodisalar o'z-o'zidan tayyor syujetga ega emas; ularni muayyan tartibda joylashtirish orqali tarixchi yoki yozuvchi ma'lum bir mazmunni yuzaga chiqaradi. Badiiy adabiyotda bu jarayon yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Paul Ricoeur esa vaqt, xotira va narrativ o'rtasidagi munosabatni alohida ta'kidlaydi. Uning konsepsiyasida narrativ inson tajribasini vaqt jihatidan tartibga solish va unga ma'no berishning muhim vositalaridan biridir[5]. Shu sababli tarixiy shaxs obrazi o'tmishning shunchaki "tasviri" emas, balki o'tmishning muayyan hozirgi nuqtayi nazardan qayta anglanish shakli sifatida ham qaralishi mumkin. Tarixiy shaxsni badiylashtirish jarayonida yozuvchi tarixiy manbalarda mavjud bo'lmagan dialog, ichki monolog, psixologik kechinma yoki tasviriy tafsilotlarni yaratishi mumkin. Bunday badiiy qo'shimchalar obrazning estetik va psixologik funksiyasini kuchaytiradi. Shu sababli tarixiy roman va tarixiy-biografik asarlarda "tarixiy haqiqat" va "badiiy haqiqat" o'rtasidagi munosabat muhim metodologik masalalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotshunoslikda motiv badiiy asarda takrorlanuvchi hamda syujet yoki obrazning semantik rivojlanishini ta'minlovchi muhim komponentlardan biri sifatida qaraladi. Tarixiy shaxs obrazida motivlar qahramonning individual xususiyatlarini ochish bilan birga, uning tarixiy davr va ijtimoiy muhit bilan munosabatini ham belgilaydi. Tarixiy shaxs obrazini shakllantiruvchi motivlarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin.

Hokimiyat motivi. Hokimiyat motivi tarixiy shaxs tasvirida keng uchraydigan motivlardan biridir. Hukmdor, podsho, qirol yoki sarkarda obrazlari ko'pincha hokimiyatni qo'lga kiritish, uni saqlab qolish yoki undan ayrilish jarayonlari orqali ochiladi. Sharq adabiy an'alarining ayrim namunalari hokimiyat davlat boshqaruvi, adolat va hukmdorning ma'naviy mas'uliyati bilan bog'lanadi. Bunday talqinlarda hukmdorning siyosiy qudrati uning xalq va davlat oldidagi mas'uliyati

bilan birgalikda namoyon bo'ladi. G'arb adabiyotining ayrim namunalarida esa hokimiyat motivi shaxsiy ambitsiya, siyosiy raqobat va hokimiyat uchun kurash bilan chambarchas bog'lanadi. Christopher Marlowening "Edward II" tragediyasida qirol hokimiyati, shaxsiy munosabatlar va siyosiy qarama-qarshiliklar o'zaro bog'langan holda tasvirlanadi. Hokimiyat motivining asosiy semantik qarama-qarshiliklarini quyidagicha ifodalash mumkin: hokimiyat ↔ ozodlik; hukmdor ↔ xalq; shaxsiy istak ↔ davlat manfaatlar; sadoqat ↔ xiyonat.

Vatanparvarlik va yurt himoyasi motivi. Tarixiy shaxs obrazining muhim komponentlaridan biri vatan va yurt himoyasi motividir. Ushbu motiv, ayniqsa, sarkarda va davlat arboblari obrazida yaqqol namoyon bo'ladi. Sharq adabiy tafakkurining ayrim namunalarida yurt, saltanat, el va ajdodlar merosi tushunchalari tarixiy shaxsning ma'naviy portretini shakllantiruvchi muhim semantik birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Amir Temur va Bobur kabi tarixiy shaxslar haqidagi turli badiiy talqinlarda harbiy jasorat bilan bir qatorda davlat qurilishi, siyosiy birlik va yurt taqdiri bilan bog'liq motivlar ham uchraydi. G'arb adabiyotida ham vatanparvarlik tarixiy qahramon obrazining muhim jihatlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Tarixiy romanlarda tarixiy shaxs yoki tarixiy davr bilan bog'liq qahramon jamiyatdagi siyosiy o'zgarishlarni ifodalovchi vositaga aylanishi mumkin.

Urush va tinchlik motivi. Tarixiy shaxslarning ko'pchiligi bevosita yoki bilvosita urushlar, siyosiy nizolar va davlatlararo qarama-qarshiliklar bilan bog'liq bo'ladi. Shu sababli urush motivi tarixiy obrazning shakllanishida muhim funksiyaga ega.

Urush motivining badiiy talqinida ikki asosiy tendensiyani ko'rish mumkin. Bir tomondan, urush qahramonning jasorati va harbiy mahoratini ko'rsatish vositasi bo'lsa, ikkinchi tomondan, u insoniy yo'qotishlar va shaxsiy fojiga sabab bo'luvchi hodisa sifatida tasvirlanadi. Lukács tarixiy roman shakllanishini Yevropadagi yirik tarixiy o'zgarishlar bilan bog'laydi[2]. Shu nuqtayi nazardan urush va siyosiy beqarorlik tarixiy shaxs obrazining individual taqdirini umumiy tarixiy jarayon bilan bog'lovchi vosita vazifasini bajaradi.

Muhabbat va sadoqat motivi. Tarixiy shaxs obrazini faqat siyosiy yoki harbiy faoliyat bilan cheklash uning insoniy qatlamini toraytiradi. Shu sababli muhabbat, do'stlik va sadoqat motivlari tarixiy shaxsni individuallashtirishning muhim vositalaridan hisoblanadi. Muhabbat motivi tarixiy qahramonning davlat arbobi sifatidagi qiyofasidan tashqari, uning insoniy tabiatini namoyon etadi. Ayniqsa, tragedik tarixiy obrazlarda shaxsiy muhabbat va siyosiy majburiyat o'rtasidagi ziddiyat asosiy dramatik konfliktga aylanishi mumkin. Christopher Marlowening "Edward II" asarida qirolning shaxsiy munosabatlari siyosiy hokimiyat masalalari bilan to'qnashadi. Natijada shaxsiy hayot va davlat siyosati o'rtasidagi ziddiyat tarixiy qahramon obrazining asosiy semantik markazlaridan biriga aylanadi.

Xiyonat motivi. Xiyonat tarixiy asarlardagi konfliktni kuchaytiruvchi motivlardan biridir. U hukmdor va amaldor, do'st va do'st, qirol va zodagon yoki boshqa ijtimoiy munosabatlar doirasida namoyon bo'lishi mumkin. Xiyonat motivining asosiy vazifalaridan biri tarixiy shaxsning axloqiy tanlovini ochib berishdir. Bunda xiyonat faqat siyosiy hodisa sifatida emas, balki ishonchning buzilishi va shaxslararo munosabatlarning yemirilishi sifatida ham talqin qilinadi.

Fidoyilik va qurbonlik motivi. Tarixiy shaxsning buyukligi ko'pincha uning shaxsiy manfaatidan voz kechib, xalq, davlat yoki ma'naviy qadriyatlar yo'lida fidoyilik ko'rsatishi bilan bog'lanadi. Mazkur motiv ayrim Sharq adabiy namunalarida axloqiy-didaktik mazmun bilan chambarchas bog'liq bo'lsa, G'arb adabiyotining ayrim tragedik asarlarida qurbonlik qahramonlik va fojiaiy taqdir bilan uyg'unlashadi.

Adolat motivi. Hukmdor obrazini yaratishda adolat motivi alohida ahamiyatga ega. Sharq siyosiy-falsafiy tafakkurining ko'plab namunalarida "odil hukmdor" modeli mavjud bo'lib, hukmdorning vazifalaridan biri mamlakatda adolatni ta'minlash sifatida talqin qilinadi. Shu asosda tarixiy hukmdor obrazini shartli ravishda ikki qarama-qarshi modelda ko'rish mumkin: odil hukmdor - xalq manfaatlarini himoya qiluvchi shaxs; zolim hukmdor - shaxsiy manfaatlarini davlat manfaatlaridan ustun qo'yuvchi shaxs. Mazkur qarama-qarshilik tarixiy obrazning axloqiy-semantik modelini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Natijalar. Sharq adabiy an'alarida tarixiy shaxslar obrazining shakllanishi tarixiy xotira, sulolaviy tarix, davlat boshqaruvi hamda ma'naviy-axloqiy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq. Sharq adabiyotining ayrim namunalarida tarixiy shaxs faqat siyosiy arbob sifatida emas, balki ma'naviy va axloqiy shaxs sifatida ham tasvirlanadi. Hukmdorning ilmga munosabati, adolat haqidagi qarashlari, olimlar va ijodkorlarga munosabati, oila va qarindoshlik munosabatlari uning umumiy obrazini shakllantiruvchi omillar sifatida namoyon bo'ladi. Bu jihatni Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida kuzatish mumkin. Asarda Bobur siyosiy voqealar bilan bir qatorda geografik muhit, tabiat, odamlar, urf-odatlar va shaxsiy kechinmalar haqida ham ma'lumot beradi. Natijada tarixiy shaxs obrazi faqat hukmdor yoki sarkarda qiyofasi bilan cheklanmay, murakkab insoniy xususiyatlarga ega bo'lgan ko'p qatlamli obraz sifatida namoyon bo'ladi. Gulbadanbegimning "Humoyunnoma"si tarixiy shaxs obrazining ayol muallif nuqtayi nazaridan tasvirlanishi bilan alohida qiziqish uyg'otadi. Asarda Mug'ullar sulolasi vakillari, xususan, Humoyun va Bobur davrining oilaviy hamda siyosiy hayoti haqida ma'lumotlar beriladi. Bunday manbalarda tarixiy shaxsning shaxsiy hayoti va oilaviy munosabatlari siyosiy tarix bilan yonma-yon tasvirlanadi. Tarixiy shaxsni ayol muallif nigohi orqali tasvirlash tarixiy narrativning ko'p ovoqli bo'lish imkoniyatlarini kengaytiradi. An'anaviy tarixnavislikda markaziy o'rinda turadigan siyosiy voqealar bunday asarlarda kundalik hayot, oilaviy munosabatlar va insoniy kechinmalar bilan to'ldirilishi mumkin. Shuningdek, Sharq adabiyotida tarixiy shaxs obrazi tarixiy xotira tashuvchisi sifatida ham namoyon bo'ladi. Tarixiy shaxs o'tmish va hozirgi davr o'rtasidagi ramziy vositaga aylanadi. G'arb adabiyotida tarixiy shaxs obrazining rivojlanishi tarixiy roman janrining shakllanishi bilan bevosita bog'liq. Walter Scott ijodi ushbu jarayonda muhim o'rin egallaydi. Tarixiy roman tarixiy shaxsni kamida ikki xil usulda markazlashtirishi mumkin. Birinchi holatda tarixiy shaxs asarning bevosita bosh qahramoni bo'ladi. Ikkinchi holatda esa u tarixiy jarayonni harakatga keltiruvchi yoki boshqa qahramonlar hayotiga ta'sir ko'rsatuvchi figura

sifatida namoyon bo'ladi. Scott an'anasida tarixiy davr individual qahramonlarning hayoti va taqdiri orqali ko'rsatiladi. Keyingi tarixiy romanlarda esa tarixiy shaxsning ichki dunyosi, siyosiy qarashlari va axloqiy tanlovlariga yanada katta e'tibor beriladi.

Christopher Marlowening "Edward II" tragediyasi tarixiy shaxsning siyosiy va shaxsiy hayoti o'rtasidagi ziddiyatni ko'rsatish uchun muhim misollardan biridir. Asarda qirolning shaxsiy munosabatlari uning siyosiy hokimiyati bilan to'qnashadi. Natijada tarixiy shaxs obrazi tragedik konfliktning markaziga aylanadi. G'arb adabiyotining tarixiy mavzudagi asarlarida tarixiy shaxsning badiiylashtirilishi ko'pincha siyosiy hokimiyatning tabiati, davlat va shaxs o'rtasidagi munosabat, individual tanlov va tarixiy zarurat kabi masalalarni yoritish imkonini beradi.

Sharq va G'arb adabiy an'alaridagi tarixiy shaxs obrazlarini qiyoslaganda, ular o'rtasida ham umumiy, ham farqli jihatlar mavjudligini ko'rish mumkin. Birinchi umumiy jihat - tarixiy shaxsning shaxsiy hayoti va keng tarixiy jarayonlar o'rtasidagi munosabatdir. Har ikki adabiy an'anada ham tarixiy shaxs, odatda, o'z davrining siyosiy va ijtimoiy muhitidan ajratib tasvirlanmaydi. Ikkinchi umumiy jihat - hokimiyat motivining muhim o'rin tutishidir. Hukmdor yoki siyosiy arbob obrazi hokimiyatga munosabati, siyosiy qarorlari va ular bilan bog'liq konfliktlar orqali ochiladi. Uchinchi umumiy jihat - tarixiy xotira motividir. Tarixiy shaxs adabiyot orqali keyingi avlodlar xotirasida qayta yaratiladi. Shu sababli badiiy obraz tarixiy xotiraning faol komponentiga aylanishi mumkin. Biroq tarixiy shaxs obrazini yaratishda ayrim farqlar ham kuzatiladi. Sharq adabiy an'alarining ayrim namunalarida tarixiy shaxsning ma'naviy-axloqiy jihatlari, adolat mezonlari, xalq oldidagi mas'uliyati va sulolaviy munosabatlariga alohida e'tibor beriladi. G'arb adabiyotining ayrim tarixiy va tragedik asarlarida esa tarixiy shaxs individual tanlov, siyosiy konflikt, shaxsiy erkinlik va hokimiyat o'rtasidagi munosabatlar orqali ochiladi. Ayniqsa, tragedik talqinda individual istak va tarixiy-siyosiy zarurat o'rtasidagi ziddiyat muhim o'rin egallaydi. Biroq ushbu farqlarni Sharq va G'arb adabiyotlari o'rtasidagi mutlaq qarama-qarshilik sifatida talqin qilish mumkin emas. Qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan mazkur farqlarni muayyan asarlar, janrlar va tarixiy davrlar doirasida tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Chunki har bir adabiy an'ana ichida ham tarixiy shaxsni tasvirlash turli usullari mavjud.

Muhokama. Tarixiy shaxs obrazi milliy madaniyatning o'ziga xosligini ifodalash bilan birga, umuminsoniy muammolarni ham yoritadi. Masalan, Amir Temur, Bobur va Humoyun kabi Sharq tarixiy shaxslari bilan bog'liq adabiy talqinlarda davlat, yurt, hokimiyat, harbiy jasorat va ajdodlar merosi kabi milliy-madaniy motivlar muhim o'rin tutadi. G'arb adabiyotidagi qirol va siyosiy arbob obrazlarida esa davlat, toj, siyosiy hokimiyat, individual tanlov, fuqarolik mas'uliyati va tarixiy zarurat bilan bog'liq motivlar uchrashi mumkin. Biroq ushbu motivlarning chuqur qatlamida insoniyat uchun umumiy bo'lgan masalalar yotadi. Jumladan: inson va hokimiyat munosabati; shaxs va davlat o'rtasidagi ziddiyat; muhabbat va burch qarama-qarshiligi; sadoqat va xiyonat; urush va tinchlik; adolat va zulm; shaxsiy manfaat va jamoaviy manfaat; tarixiy xotira va unutish. Shu sababli tarixiy shaxs obrazi milliy adabiyot doirasidan chiqib, qiyosiy adabiyotshunoslikning muhim tadqiqot obyektiga aylanishi mumkin. Tarixiy shaxsning adabiy obrazi tarixiy xotiraning shakllanishida faol ishtirok etadi. Jamiyat o'z tarixini faqat arxiv va ilmiy tadqiqotlar orqali emas, balki badiiy adabiyot, teatr, kino va boshqa san'at shakllari orqali ham eslaydi. Badiiy asarda tarixiy shaxsning ayrim fazilatlarini tanlab olinadi va yangi semantik kontekstga joylashtiriladi. Natijada o'quvchi tarixiy shaxs haqida tarixiy hujjatlarda berilgan ma'lumotlardan farqli ravishda hissiy va estetik tasavvurga ega bo'lishi mumkin. Tarixiy narrativning aynan shu xususiyati tarix va adabiyot o'rtasidagi munosabatni murakkablashtiradi. Hayden White tarixiy materialning narrativ shaklda tashkil etilishi uning ma'nosiga ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi[6]. Shu nuqtayi nazardan tarixiy shaxs obrazini "xotira modeli" sifatida ham ko'rib chiqish mumkin. Bir davrda qahramon sifatida tasvirlangan tarixiy shaxs boshqa davrda tanqidiy yoki murakkab obraz sifatida qayta talqin qilinishi mumkin. Demak, tarixiy obrazning semantik mazmuni statik emas, balki vaqt o'tishi bilan o'zgarib boradi.

Tarixiy shaxsning badiiy obrazini o'rganishda uning lingvopoetik ifodalanishiga ham e'tibor qaratish zarur. Obrazning leksik-semantik modeli muallif tomonidan tanlangan epiteta, metaforalar, taqqoslashlar, murojaat shakllari, nominativ birliklar va baholovchi leksika orqali shakllanadi. Masalan, hukmdor obraziga nisbatan "adil", "buyuk", "qudratli", "donishmand", "saxovatli" kabi ijobiy baholovchi birliklarning qo'llanishi uning ijobiy semantik modelini yaratadi. Aksincha, "zolim", "shafqatsiz", "xudbin", "makkor" kabi birliklar salbiy baholash modelini shakllantirishi mumkin. Tarixiy shaxsning nomlanishi ham muhim semantik funksiyaga ega. Ism, unvon, laqab va qarindoshlikni bildiruvchi birliklar qahramonning ijtimoiy maqomi va boshqa personajlar bilan munosabatini belgilaydi. Shuningdek, tarixiy obrazni yaratishda dialog va monologlardan foydalanish qahramonning individual nutqiy portretini shakllantiradi. Tarixiy shaxsning nutqi uning dunyoqarashi, siyosiy qarashlari va axloqiy pozitsiyasini ochishga xizmat qiladi. Shunday qilib, tarixiy shaxsning lingvopoetik modeli quyidagi komponentlar asosida shakllanishi mumkin: nomlash → tashqi tasvir → ijtimoiy maqom → harakat → nutq → ichki kechinma → baholash → ramziy ma'no. Mazkur model tarixiy shaxs obrazini faqat syujet nuqtayi nazaridan emas, balki til va badiiy tafakkur birliklari orqali ham o'rganish imkonini beradi. Yuqoridagi nazariy va qiyosiy tahlillar asosida tarixiy shaxs obrazining motivatsion modelini quyidagicha ifodalash mumkin: Tarixiy fakt → tarixiy shaxs → muallif interpretatsiyasi → motiv → badiiy obraz → tarixiy xotira. Ushbu modelda tarixiy fakt dastlabki asosni tashkil etadi. Muallif tarixiy materialni tanlaydi, saralaydi va badiiy kontekstga joylashtiradi. Motivlar esa tanlangan tarixiy materialni semantik jihatdan birlashtiradi. Natijada tarixiy shaxsning badiiy obrazi shakllanadi. Motivlar tarixiy shaxs obrazida turli darajada namoyon bo'lishi mumkin:

Motiv	Obrazdagi funksiyasi
Hokimiyat	Siyosiy maqom va hokimiyat bilan munosabatni ochish

Motiv	Obrazdagi funksiyasi
Vatanparvarlik	Milliy identifikatsiyani ko'rsatish
Urush	Harbiy va siyosiy faoliyatni ochish
Muhabbat	Insoniy va psixologik qirralarni ko'rsatish
Xiyonat	Konfliktni kuchaytirish
Adolat	Axloqiy-semantik bahoni shakllantirish
Fidoyilik	Qahramonlik va mas'uliyatni ochish
Tarixiy xotira	Obrazni keyingi avlodlar xotirasi bilan bog'lash
Fojia	Shaxs va tarixiy zarurat o'rtasidagi ziddiyatni ochish
Ilm-ma'rifat	Ma'naviy portretini shakllantirish

Jadvaldan ko'rinadiki, motiv tarixiy shaxs obrazining oddiy bezagi emas, balki uning semantik strukturasi tashkil etuvchi muhim badiiy vositalardan biridir.

Xulosa. Sharq va G'arb adabiy an'alarida tarixiy shaxslar obrazining shakllanishi tarix, xotira, milliy madaniyat, siyosiy tafakkur va badiiy tasavvurning murakkab o'zaro ta'siri natijasidir. Tarixiy shaxs badiiy asarga kirib kelganda, u real tarixiy shaxs haqidagi tasavvurlar bilan bog'liqligini saqlab qolgan holda yangi estetik va semantik mazmun kasb etadi. Tadqiqot davomida tarixiy shaxs obrazini shakllantirishda hokimiyat, vatanparvarlik, urush va tinchlik, muhabbat, sadoqat, xiyonat, fidoyilik, adolat, tarixiy xotira va fojia kabi motivlarning muhim o'rin tutishi aniqlandi. Sharq adabiy an'alarining ayrim namunalarida tarixiy shaxs obrazining ma'naviy-axloqiy komponenti kuchli namoyon bo'lib, hukmdorning adolati, xalq oldidagi mas'uliyati, ilm-ma'rifatga munosabati va sulolaviy aloqalari muhim semantik omillar sifatida ko'zga tashlanadi. "Boburnoma" va "Humoyunnoma" kabi asarlar tarixiy shaxsning siyosiy faoliyati bilan bir qatorda, uning shaxsiy va insoniy qirralarini ham yoritish imkonini beradi. G'arb adabiyotining ayrim tarixiy va tragedik asarlarida esa tarixiy shaxs siyosiy konflikt, individual tanlov, hokimiyat va shaxsiy erkinlik o'rtasidagi ziddiyatlar orqali talqin qilinadi. Walter Scott an'anasi tarixiy roman taraqqiyotida tarixiy jarayon va individual shaxs munosabatini yangi bosqichga olib chiqdi. Christopher Marlowening "Edward II" tragediyasi esa tarixiy shaxsning shaxsiy hayoti va siyosiy hokimiyati o'rtasidagi ziddiyatni dramatik shaklda namoyon etadi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Sharq va G'arb adabiy an'alarida tarixiy obraz yaratishning ayrim estetik va semantik xususiyatlari farqlansa-da, ularni bog'lovchi umumiy motivlar ham mavjud. Hokimiyat, adolat, muhabbat, xiyonat, fidoyilik, urush va tarixiy xotira kabi motivlar turli madaniy kontekstlarda turlicha shakllarda ifodalansa-da, ularning markazida insonning tarix, jamiyat va hokimiyat bilan munosabati masalasi turadi. Shu sababli tarixiy shaxs obrazini qiyosiy o'rganish nafaqat turli adabiy an'alarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, balki xalqlarning tarixiy xotirasi va inson haqidagi estetik qarashlaridagi umumiy jihatlarni ochib berish imkonini ham beradi. Tarixiy shaxsning badiiy obrazi o'tmishning oddiy nusxasi emas. U o'tmishning muayyan davr va muayyan muallif nigohi orqali qayta yaratilgan talqinidir. Shu jihatdan tarixiy obrazni o'rganish nafaqat tarixiy shaxsning qanday tasvirlanganini, balki jamiyatning o'tmishni qanday eslashi, talqin qilishi va unga qanday ma'no berishini ham anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. - Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1973. - 448 p.
- [2] Lukács G. The Historical Novel. - London : Merlin Press, 1962.
- [3] Duncan I. The Historical Novel and Nineteenth-Century Empire // The Cambridge Companion to British Literature and Empire. - Cambridge : Cambridge University Press, 2025.
- [4] White H. Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism. - Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1978. - 287 p.
- [5] Ricoeur P. Time and Narrative. Vol. 1 / transl. by K. McLaughlin, D. Pellauer. - Chicago : University of Chicago Press, 1984.
- [6] White H. The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation. - Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1987. - 244 p.